

Published Date:- 17-10-2023

XITOIY TABOBATI TERMINLARINING XUSUSIYATLARI

Nurmatov Yorqin Irkinovich

Oriental universiteti, G‘arb tillari kafedrasi katta o‘qituvchisi

Telefon: (97) 156-02-18

nurmatovyorkin@gmail.com

Annotatsiya: So‘nggi o‘n yilliklarda Xitoy tibbiyotining mashhurligi oshishiga qaramay, xitoy tibbiyot bilimlarini g‘arbga uzatishda birlamchi xitoy manbalariga lingvistik kirishning darajasi pastligi muammolari, jumladan, past darajali tarjima va standartlashtirilgan ingliz terminologiyasining yo‘qligi hali ham to‘siq bo‘lmoqda.

Kalit sozlar: tibbiy tushunchalar, sin bao (xīn bāo) (心包), biao li (biǎo lǐ) (表里), ideogrammalar, xan je (hán rè) (寒热), syu shi (xū shí) (虚实), nei (nèi) (内) va vey (wèi) (外), xitoy tibbiy tushunchalari, ingliz va xitoy terminologiyasi va standartlashtirish.

Abstract: Despite the growth in popularity of Chinese medicine over recent decades, the westward transmission of Chinese medical knowledge continues to be hampered by a number of problems, including a low level of linguistic access to primary Chinese sources, a low level of translation, and a lack of a standardized English terminology.

Key word: Medical concepts, sin bao (xīn bāo) (心包), biao li (biǎo lǐ) (表里), ideograms, xan je (hán rè) (寒热), syu shi (xū shí) (虚实), nei (nèi) (内) and vey (wèi) (外), Chinese medical concepts, English and Chinese terminology and standardization.

Аннотация: Несмотря на рост популярности китайской медицины в последние десятилетия, передача китайских медицинских знаний на запад по-прежнему затруднена из-за ряда проблем, включая низкий уровень лингвистического доступа к первичным китайским источникам, низкий уровень перевода и отсутствие стандартизированной английской терминологии.

Ключевые слова: Медицинские концепции, син бао (xīn bāo) (心包), бiao ли (biǎo lǐ) (表里), идеограммы, хан жэ (hán rè) (寒热), сю ши (xū shí) (虚实), нэй (nèi) (内) and вэй (wèi) (外), китайские медицинские концепции, английская и китайская терминология и стандартизация.

Published Date:- 17-10-2023

Terminlarni tarjima qilish bilan bog‘liq masalalarni to‘liq tushunish, ya‘ni ularni xususiyatlarini bilish xisoblanadi. Masalan, Xitoy tibbiyot terminlarining tushunish uchun, ularni tabiatini tushunish muhimdir. Xitoy tibbiyotining tili ixtisoslashgan bo‘lib, Xitoy tili tibbiy g‘oyalarni etkazish uchun ishlatiladi. Ijtimoiy va lingvistik mezonlarga ko‘ra u maxsus maqsadli tildir. Xitoy tilining zamonaviy terminologiya va lingvistik tabiatini tushunish, xitoy tibbiyot terminologiyasini samarali qo‘llanilishiga olib keladi. Biroq, Evropaning hind-evropa tillarining zamonaviy MKMIT terminologiya nazariyasi rivojlangan bir vaqtda, G‘arbda maxsus ilmiy yo‘naltirilganligi ishlab chiqilgan maxsus kurslarga mo‘ljallangan ingliz tilillar takomillashdi. Xitoy tibbiy terminlarini muhokama qilish va ularning ingliz tiliga tarjimasini va ularni mos kelishidan oldin, terminologiyaning an‘anaviy toifalari, agar ularga to‘liq mos keladigan bo‘lsa, o‘zgartirilishi kerak MKMITda yarim texnik terminlar xitoy tilining ehtiyojlari va texnik bo‘lmagan rolini aks ettiradi va u xitoy tibbiyot terminologiyasida alohida ahamiyatga ega.

Xitoy tibbiyoti terminologiyasi 2000 yillardan ortiq rivojlanib kelmoqda va biz xitoy tilining diaxronik jihatidagi xususiyatlarini bilishimiz kerak. Xitoy tibbiyot terminologiyasining ma‘lum xususiyatlari o‘ziga xos xususiyatlarga ega va har qanday qaror qabul qilishdan oldin yana bir bor muhokama qilinish kerak. Xan sulolasi davrida ishlab chiqilgan terminologiya qadimgi xitoy tilining xususiyatlarini ochib beradi va yozma shakl odatda klassik xitoy tili deb ataladi, keyingi asrlarda esa adabiy xitoy tilining ierogreflari shakli deyiladi.

Xitoy tili izolyasiya til sifatida: Xitoy (maxsus klassik xitoy) odatda ko‘rib chiqiladi odatdagi izolyatsiyalash tili (yoki analitik til) bo‘lishi kerak (Levine 1997: 14-15). Grammatik vazifalar o‘zgarishlar bilan emas, balki qo‘shimcha so‘zlar va sintaksis bilan ko‘rsatiladi. (Norman 1998: 10, 84). Gap elementlari o‘rtasidagi bog‘lovchilar sintaksis va oz sonli predloglar bilan ifodalanadi, gap bo‘lagi va zamoni ifodalash uchun ergash gap va gap yakunlovchi belgilarini qo‘shish orqali yasaladi.

So‘z sinflari: Klassik xitoy tilida tilning asosiy vazifalari bir tomondan narsalarni nomlash va boshqa tomondan, sifatlar/holatlar va arakatlar/jarayonlarni tasvirlash uchun ular ikkita so‘z turkumida otlar va fe‘llar bilan aks ettiriladi. Fe‘l turkumlarini ajratish mumkin: statik va faol fellarga va birinchisi Yevropa tillari sifatlariga mos keladi. Turg‘un fe‘llar qat‘iy mustaqil sinf hisoblanmaydi (Lyon 1977: 448), chunki klassik xitoy tilida (garchi zamonaviy tilda bu kamroq darajada bo‘lsa ham) ular predikativ holatda kopulativni talab qilmaydi. (Masalan: *mi`an ch`i*, qizil chehra) va o‘timsiz faol fe‘llar sintaktik konstruksiyalardan farqlanmaydi.

Turg‘un fe‘l termini bir oz chalg‘ituvchidir chunki bu sinf so‘zlari doimiy sifatlarni ham, o‘tkinchi holatlarni ham bildiradi, lekin men bu terminlarni an‘anaga rioya qilgan holda saqlayman.

Xitoyda ikki tomonlama bo‘linishi ochiq sinflarning ot va fe‘llarga qarama-qarshi Yevropada uch tomonlama bo‘linishi, ya‘ni Ot, sifat va fe‘llarning shunchaki bekorchi tasniflash masala emas; Xitoy tibbiyoti terminologiyasi ifodalashda

Published Date:- 17-10-2023

umumiy tuzilishida katta ahamiyatga ega. Jon Lyons hind-evropa tillarida farq mazmunan emas, balki shakldadir (Lyons 1977: 448). Bular da tillarda, sifatlar fe’llarga bog‘liklari bor, chunki ular bilan predikativ sifatida kopulativ ishlatilishi mumkin. Shunga qaramay, ular bir tomondan otlar bilan bog‘liqliklarga ega (in ko‘p Evropa tillari) ular otlarga mos keladi va tez-tez atributiv ravishda ishlatiladi ot so‘z birikmalarida, ikkinchidan esa ularning kattagina ko‘rinadigan qismi kelib chiqqan otlar (lotin tilida sifat deyarli har qanday otdan hosil bo‘ladi). Klassik xitoy tilida barqaror fe’llar faol fe’llar bilan ko‘proq yaqinlikka ega chunki, bu kabilar odatda predikativ pozitsiyalarda ishlatiladi va ularning atributiv ishlatilishi cheklangan. Qabul qilinadigan bo‘lsa-da bir necha turg‘un fe’llarning birin-ketin predikativ holatda kelishi uchun bu atributiv pozitsiyada qabul qilinishi mumkin emas.

Hozirgacha shifokorlar, tarjimonlar va an’anaviy xitoy tibbiyoti olimlari mutaxassislar o‘rtasida bir nechta mumkin bo‘lgan Xitoy atamaları haqida aniq bir ingliz ekvivalentlari yo‘q. Ingliz tilidagi eng muammoli xitoy atamalaridan biri 心包 xīn bāo tarjimalarni bu yerda muhokama qilishga arziydi. Italiyalik Comerio et al olimlari (1998) 心包 xīn bāo ko‘pincha g‘arbda “perikard” sifatida ko‘rsatilishini ta’kidlaydilar, chunki ko‘rib chiqilayotgan xitoycha atama “yurak o‘rami” deb tarjima qilingan. Olimlarning ta’kidlashicha, sin baoning barcha mumkin bo‘lgan ma’nolari orasida albatta, bu “perikard” bor, ammo atamaning boshqa qo‘llanishlari ham amalda bor. Ko‘proq aniqrog‘i, ular “perikard” dan tashqari, 心包 xīn bāo funktsiyalari, anatomik tuzilmalari va neyro-vegetativ o‘zaro ta’sirlari ham yurakning himoyasi va farovonligi, ya’ni barchasiga tegishli ekanligini tushuntiriladi.

Muhokama qilinishi kerak bo‘lgan yana bir atama – binomial 表里 biǎo-lǐ. An’anaviy xitoy tibbiyotida 表 biǎo va 里 lǐ kasalliklarni tashxislash va davolashning asosiy tushunchalaridandir. Tao (2008) tomonidan yozilgan maqolada “Chinese Herbal Medicine and Acupuncture” onlayn jurnalida 表里 biǎo-lǐ haqida o‘qishingiz mumkin va u nashr etilgan. Tananing tashqi va ichki tomonlari (xitoy tilida “Biao Li” deb ataladi) an’anaviy xitoy tibbiyoti muhim tushunchalardir.¹

¹ Ushbu tushunchalar kasalliklarni tavsiflaydi va joylashuvini aniqlaydi, shuningdek diagnostika va davolash usullarini tanlashda katta ahamiyatga ega. Ichki va tashqi sakkizta asosiy sindromdan ikkitasi (Ba Gang), nisbiy joylashuvi va jiddiyligini ko‘rsatadi.

Published Date:- 17-10-2023

Ushbu maqolaning kirish qismida aytib o‘tilganidek, yin-yang munosabatlaridagi muvozanat va nomutanosiblik an‘anaviy xitoy tibbiyotining asosiy tamoyilidir, xuddi shunday kasallik va salomatlik bilan bog‘liq bo‘lgan ikki kuchning doimiy o‘zaro ta‘siridir. AXTda bir nechta nomutanosiblik namunalari tan olingan. Ularni ma‘lum guruhlarga bo‘lish mumkin, ya‘ni Sakkiz tamoyil nazariyasi yoki Sakkiz tamoyil namunalari sifatida diagnostika maqsadlarida foydalidir. Nazariya to‘rt juftlikka asoslangan qarama-qarshiliklardan iborat bo‘lib, ulardan biri 表里 biǎo-lǐ munosabati bilan ifodalanadi. 表里 biǎo-lǐ tushunchasini va uning ingliz tiliga tarjimasini tushunish uchun barcha to‘rt juft qarama-qarshiliklarni eslatib o‘tish lozim.

Ulardan:

1. 阴阳 yīn / yang	U simptomlarning sifati haqida ma'lumot beradi (masalan, agar simptom surunkali yoki o'tkir bo'lsa)
2. 表里 biǎo-lǐ	Disgarmoniyaning joylashuvi haqida ma'lumot beradi (tashqi yoki ichki)
3. 寒热 hán / rè	Mahalliy issiqlikdan va sovuqlikdan foydalanish
4. 虚实 xū / shí	Dam olinsh, massaj va jismoniy faoliyat amaliyoti orqaqli alomatlardagi mumkin bo'lgan o'zgarishlar haqida ma'lumot beradi

G‘arb dunyosida AXT nazariyasi va amaliyotining tarqalishi orqali xitoy tushunchalarini va adekvat ekvivalent terminologiya to‘g‘ri talqin qilish masalasini ko‘tardi. Ushbu tadqiqotda ikkita asosiy jihatini ajratib ko‘rsatish urinishi amalga oshirildi, bir tomondan tarjimaning asosiy roli, ya‘ni xitoy tibbiy tushunchalarining g‘arbiy uzatilishi, boshqa tomondan ushbu tushunchalarning yetkazish uchun aniq

Published Date:- 17-10-2023

va standartlashtirilgan ekvivalenti, ya’ni g‘arb tillari ayniqsa ingliz tili terminologiyasi yo‘qligidir. Xitoy tushunchalarining g‘arbiylashuvi muhokama qilinadi va Wiseman tomonidan taklif qilingan adabiy so‘zma-so‘z tarjimaga yondashuvi qanday o‘zgarishga olib keladi yoki hatto xitoy atamalarining asl ma’nosini yo‘qolishiga olib kelishi mumkinligini ko‘rsatdi. Xitoy atamalarining so‘zma-so‘z tarjimasi, noto‘g‘ri talqin qilishdan qochish bo‘lib ko‘rinadi, lekin asl ma‘no qiymatini anchagina og‘ish xavfiga olib keladi. Bu, ayniqsa ikki ma‘noli atamalar uchun to‘g‘ri keladi, hatto manbada kelgan holatida ham mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Chinese Acupuncture and Moxibustion. Foreign languages press Beijing Fourth Printing 2003. <http://www.flp.com.cn>
2. WHO international standard terminologies on traditional Chinese medicine. © World Health Organization 2022. ISBN 978-92-4- 004233-9 (print version)
3. Essentials of Chinese acupuncture. Foreign languages press Beijing First Edition 1980. www.bamboo-delight.com
4. Translation of Chinese Medical Terms: A Source-Oriented Approach Doctoral Thesis in Complementary Health Studies 2000. Nigel Arthur Richard Wiseman.